
Nevad Kahteran

Komparativna razmatranja kao nova paradigma: Ideja interkulturalne ili multikulturalne filozofije

Duboko se nadam da će naša obrazovna središta biti mjesto susretništa Istoka i Zapada. U svijetu materijalnih stjecanja, ljudska bića niti prestaju da se bore, niti će olahko prestati da to čine. Unatoč tomu, nema zapreka njihovom susretanju na području kulturne razmjene. Čovjek koji nema gostiju i koji živi samo za sebe, jeste bezvrijedan; također, ovo se primjenjuje na narod. Mimo obezbjeđivanja svoje udobnosti, narod bi trebao posjedovati svratišta za goste, gdje će primati posjetitelje iz svih dijelova svijeta; a narodne obrazovne institucije su najbolja svratišta.¹

*Gdje je duh bez straha, a glava uzdignuta visoko,
gdje je znanje slobodno,
gdje svijet nije iscjepkan uskim domaćim branama,
gdje riječi izviru iz istinske dubine,
gdje neumorna težnja pruža ruke prema savršenstvu,
gdje bistra struja uma nije izgubila put u suhom pustinjskom
pijesku mrtvih običaja,
i gdje ti vodiš duh u napredak sve širih
misli i djela –
u tom raju slobode, oče, razbudi moju zemlju!²*

Bosna i Hercegovina je s obzirom na svoj povijesni usud predestinirana u filozofskom smislu na ta uporedna razmatranja, odnosno komparativnu misao ili interkulturalnu ili multikulturalnu filozofiju. I to ne samo unutar judeo-kršćansko-islamske komparativne filozofsko-teološke tradicije, već uis-

¹ Rabindranath Tagore, *Towards Universal Man*, Visva-Bharti, Santiniketan, 1961., str. 250.

² Rabindranath Tagore, u: Čedomil Veljačić, *Filozofija istočnih naroda* (Filozofska hrestomatija Matice hrvatske, knjiga XI, Zagreb, 1958., str. 322).

tinu jedne posvema nove paradigme multikulturalizma, tj. novog globalnog ustroja svijeta, paradigme koja se sve više označava kao *svjetska filozofija*. Iako ova komparativna misao, odnosno interkulturalna ili multikulturalna filozofija nije još uvijek dosegla one postojeće najznačajnije integracijske faktore u svijetu (primjerice, pet procesa globalizacije, koji su sukladno uvidima Roberta A. McDermotta: ekosustav, globalna ekonomija, moderne tehnologije komunikacije i transporta, muzika koja se tehnološki transmitira preko kompakt-diskova i disketa, te demokratski sustavi vladavine i vrijednosti)³, ona će jamačno biti izgrađena na multikulturalizmu i tim komparativnim filozofskim tradicijama, odnosno ovdje spomenutom filozofskom multikulturalizmu⁴.

Dakako, odveć mnogo prepreka leži na putu usvajanja ove nove paradigme na ovom prostoru. Pored svih onih provincijskih natruha i palanačakog duha u postojećim razmatranjima kod nas, tj. intelektualne miopije za ili spram sadržaja koje ne razumijemo ili koji presežu naše najvlastitije uvide i saznanja, a ovim oni *eo ipso* nisu suspektnog karaktera, naše predominantno naglašavanje na etničkom ili još bolje sludenost etničkim, jest jedna od glavnih na ovom putu. Zašto je tomu tako nije potrebno odveć puno promišljati ukoliko uobzirimo konfliktne događaje između različitih etničkih grupacija koji su pogađali ovaj region posljednjih petnaestak godina⁵.

Pa ipak, uporedna istraživanja bi se trebala fokusirati na bogato naslijeđe nezapadnjačkih filozofija, uz naročito naglašavanje temeljnih aspekata istočnjačkih učenja, te permanentno nastojanje da se istodobno povlače usporedbe sa zapadnjačkom filozofskom tradicijom na način plodnog združivanja prijepornih pitanja i poboljšavanja razumijevanja samih stajališta i involviranih pitanja. Proučavatelji će u tom interaktivnom istraživačkom procesu proučavati i kritički procjenjivati osnovna obilježja i prinose istočnjačkih filozofija, uz dodatno usredotočenje na bavljenje kontekstom utjecaja određenog broja zapadnjačkih filozofa modernog razdoblja, a na temelju literature koja se predlaže u našem popisu kojeg smo pridodali na kraju, te konačno uklonu samih proučavatelja – uz dužnu napomenu da naš popis literature ničim nije limitirajući činilac u konzultiranju iste na drugim jezicima mimo engleskog, dok se već prevedena literatura u regionu unaprijed

³ *From Africa to Zen: An Invitation to World Philosophy*, eds. Robert C. Solomon & Kathleen M. Higgins, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2003., str. 292-293.

⁴ Vidjeti, naprimjer, sljedeća djela: *Critical Multiculturalism: Rethinking multicultural and antiracist education*, ed. Stephen May/Routledge/Farmer, 1999; Nathan Glazer, *We are all multiculturalists now*, Harvard University Press, 1997; te *From Modernism to Postmodernism: An Antology*, ed. Lawrence Cahoone, Blackwell Publishing, 2003.

⁵ O granicama i etničkom modelu inkluzije, te prometanju od etničke ekskluzivnosti do etničke raznolikosti na putu prema multikulturalizmu vidjeti, *Etnicity and Group Rights*, ed. Ian Shapiro and Will Kymlicka, New York University Press, 1997 (napose dio VI, str. 421-572).

podrazumijeva. Program koji zagovaramo obuhvata proučavanje različitih oblika istočnjačkih filozofskih tradicija, kao i komparativnih istočnjačko-zapadnjačkih elemenata istih.

Osnovna nakana izučavanja ove discipline jeste da se zainteresirane proučavatelje uvede u glavne tradicije nezapadnjačkih filozofija, gradeći uporedo moguće linkove s onima zapadnjačkim, te da se kroz sržne pojmove i ključne linkove u njihovom historijskom i kulturološkom kontekstu razmotre pitanja metafizike, etike, ontologije, epistemologije i logike ovdje uključenih tradicija⁶.

Uvod u komparativnu filozofiju

Neizbježno se postavlja pitanje o tome što je cilj ovog naročitog projekta komparativne filozofije, tj. uporednog proučavanja filozofskih sustava, ili učenja unutar dvije ili više različitih civilizacija, kao što su zapadnjačka, indijska, kineska, japanska, islamska itd., a ne samo uporednog proučavanja unutar bilo koje pojedinačne filozofije, iako je sam pojam primjenjivan i na ovakovrsna razmatranja? U trećem je mileniju nužno da filozofija prevlada svoja ograničenja i prikraćenosti, tj. intelektualnu miopiju, odnosno svojevrсни parokijalizam u filozofiji i uskogrudost. No, da bi se ovo postiglo, prvo što je nužno jeste odbacivanje provincijalizma u filozofiji. Jer, problemi filozofije nisu ništa drugo doli životni problemi s kojima se susreću ljudska bića u različitim dijelovima svijeta u različitim oblicima. Otuda se filozofski problemi i njihova moguća rješenja tiču svakog pojedinca koji se briga za dobrobit ljudi. Pretpostavljena distinkcija između Istoka i Zapada je ona tek površne naravi, budući da je ljudska narav posvuda ista.

Cilj je, dakle, komparativne filozofije da iznese na vidjelo ovu istinu, nasuprot uvriježenom stajalištu o inkomenzurabilnosti uključenih filozofskih modela: dakle, da je temeljni obrazac filozofskih sustava na Zapadu bio taj da konstruira konceptualne sheme i sustave kako bi opisao ili spekulirao o Zbilji, dok je unutar istočnih filozofskih tradicija temeljni cilj bio taj da se zadobije neposredan uvid u Zbilju, uvid koji je opisan u indijskoj filozofiji kao intuicija, izravna spoznaja (*anubhava*, *aparoksha jnana*) itd.

Također, ona to čini u vrijeme kada postoji povik protiv nastojanja komparativista, koji se utemeljuje na pretpostavci da bi komparativna filozofija mogla voditi pogrešnoj interpretaciji temeljnih filozofskih učenja i Istoka i Zapada (tvrdnja protivnika pluralizma da ona prijeti da preokrene «našu»

⁶ Naredni odjeljak u cijelosti predstavlja ponuđenu eksplikaciju našeg *Syllabusa* istoimenog kolegija koji se nudi studentima postdiplomskog studija na matičnom odsjeku u narednom ciklusu.

intelektualnu tradiciju, «naše» kulturno naslijeđe, naše filozofske klasike da služe zahtjevima multikulturalizma i politike priznanja). Međutim, usporedba bi se trebala povlačiti između ovih dvaju sustava, a ne jedino između njihovih pojedinih pojmova. Ovako razumljena, komparativna filozofija kao filozofska disciplina morala bi se razumijevati kao najznačajnija filozofska aktivnost na pragu trećeg milenija kroz koju će se filozofske tradicije Istoka i Zapada pokušati razumijevati u njihovoj uzajamnosti, a ne *a priori* isključivosti.

Jer, čovjek je posvuda isti. Svaka filozofska tradicija nastoji da objasni narav čovjeka i njegov položaj u univerzumu. Čovjek kao historijsko biće se iskazuje na različite načine u različitim rasama i kulturama. Stoga komparativna filozofija mora proučavati te raznovrsne čovjekove izraze i ujedno posjedovati svoj vrlo širok okvir. Samom tom činjenicom ona je globalna, svjetska filozofija, i kao takva ne pripada niti jednoj pojedinačnoj skupini, već cjelokupnom čovječanstvu. Zapravo, zadaća ove globalne ili svjetske filozofije jeste da rastumači harmonične interkulturalne odnose u eri globalizacije, odnosno eri jednog globalnog ustroja svjetskog poretka. Stoga filozof-komparativist, koji je istinski nadnesen nad ova uporedna razmatranja, mora transcendirati spomenute prikraćenosti kako bi razvijao svjetsku filozofiju u interesu bolje povezanosti cjelokupnog čovječanstva. Međutim, ovdje se neizbježno postavlja pitanje poput onog o tome kako je moguće, primjerice, uspoređivati indijsku filozofiju, koja se počesto naziva «daršana» percepcijom vrhovne zbiljnosti sa zapadnjačkom filozofijom, koja je opet okarakterizirana kao «ljubav spram mudrosti»? Odgovor je da je ovdje riječ o etimološkoj pogrešnoj aplikaciji istih.

Konačni cilj uporednog proučavanja različitih filozofskih tradicija jeste da se sintetizira te različite filozofske tradicije Istoka i Zapada, međutim, ovdje nikako nije riječ o pukom eklektizmu. Jer, istinska mudrost nije ni istočna ni zapadna, ona je jedna i univerzalna. Dakako, ovim se postojeće razlikovnosti između različitih mudrosnih tradicija ne dokidaju, budući da će one na ovaj način zadobiti tek sekundaran značaj, a zajedničkosti će postati mnogo brojnije. Jer, potreba da se razumije Drugog *hic et nunc* nije više stvar puke intelektualne znatiželja, već stvar samog opstanka.

Nije nevažno na ovom mjestu da prispomenemo da postoji istinski silna potreba za naglašenijim prisustvom istočnih filozofija u filozofskim curriculumima kroz ova naša pionirska uporedna propitkivanja u Bosni i Hercegovini. Naime, različitost kategorijalnih struktura istočnjačkog mišljenja i doživljavanja svijeta izaziva počesto stav apriorne odbojnosti prema njima i preuranjeni zaključak o njihovoj bezvrijednosti za nas. Taj negativni zapadnjački stav, odnosno ta naša predominantna zapadnjačka naobrazba, ili pak radije europocentrični curriculum o kojemu je kod nas među prvima kazivao

sada već blagopočivajući Čedomil Veljačić,⁷ proizlazi, dakle, tek iz razlike kategorijalnih pretpostavki dviju struktura mišljenja. I doista, dok se ne prevlada ta dubinska razlika, ili barem dok se ne osjeti njezina istinska problematičnost, ne možemo govoriti o dubljim pretpostavkama ovdje zagovaranog kulturno-povijesnog zajedništva niti judeo-kršćansko-islamske tradicije, a kamoli ovdje spomenute svjetske filozofije.

S filozofskog je stanovišta posvema jasno da mimo sve plime i oseke objektivnih dokumentacija, kategorijalne strukture prostorno, vremenski udaljenih svjetova postaju zanimljive za europsku filozofsku misao tek u doba «kopernikanskog obrata» njezinih vlastitih apriornih pretpostavki⁸. Međutim, ponavljamo da ovo više ne može biti jedino izraz intelektualne znatiželje, kao onda u dobu narastanja svijesti o novim mogućnostima komparativne filozofije, koja je dozrijevala u doba romantizma. Jer, takovrsne romantičarske koncepcije o transcendentno-idealističkim osnovama univerzalne filozofije nalaze svoj puni izraz najprije kod Schopenhauera, a potom kod srodnih mislitelja (Kant, Hegel, Wilhelm von Humboldt i ostali), koji ostaju u istom krugu metafizike svijesti do kraja 19. stoljeća, kada je P. Deussen ponudio prvu dublje obrađenu povijest indijske filozofije s tog stanovišta⁹. Od tog vremena pa naovamo pojavila su se nužno i posvema opravdano pitanja o mogućnostima, granicama i općoj valjanosti takovrsnih usporedbi. Otuda urgentna potreba za uvođenje ranije spomenute komparativne metode i proučavanja, kakvu ovdje predlažemo i zagovaramo, nužno nosi sa sobom reviziju naših komparativnih mogućnosti o proširivanju objektivnog znanja o izvorima ne samo indijske filozofske tradicije, na čemu je vjerno i predano radio taj revnosni pionir takovrsnih razmatranja kod nas – profesor Čedomil Veljačić,¹⁰ već i svakog oblika istinske mudrosne tradicije u svijetu (naprimjer, bez obzira da li je riječ o maori filozofiji - filozofskoj tradiciji Novog Zelanda, ili pak filozofskim afričkim tradicijama, onim latinoameričkim, aboriđinsko-australijskim, koreanskim, američkih Indijanaca, ili bilo kojoj drugoj. Doista, povijest svjetske filozofije ne može više ignorirati ove prinose. Pa ipak, još kako je to primijetio Bhikkhu Nānājīvako (budističko ime Č. Veljačića), obrada ovih prinosa sve do naših dana ostajala je redovno biti u još uvijek tijesnom predvorju¹¹.

⁷ Čedomil Veljačić, *Razmeđa azijskih filozofija*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978.; te: *Rasprave iz komparativne filozofije I*, preveo s engleskog Goran Kardaš, Biblioteka Scopus, Zagreb, 1999.

⁸ Ibidem.

⁹ P. Deussen, *Allgemeine Geschichte der Philosophie* (V izd.), Leipzig, 1922.

¹⁰ Vidjeti Č. Veljačićevu neobjavljenu doktorsku disertaciju: *Komparativno proučavanje indijske i evropske filozofije*, Sveučilište u Zagrebu, 1962.

¹¹ Vidjeti, *SUDESİKA: Festschrift Bhikkhu Nānājīvako (Čedomil Veljačić)*, priredio Siniša Đokić, Antibarbarus, Zagreb, 1997.

Međutim, stvarno nepoznavanje spomenutih filozofskih tradicija ipak primjetno uzmiče pred utjecajima koji se šire putem kulturnih veza i težnji za kulturno-povijesnim univerzalizmom, odnosno integracijskim faktorima s početka ovog teksta, a što određuje vidokrug i horizont mišljenja suvremenog čovjeka. U najnovije vrijeme (vidjeti dodatak s literaturom) zapadnjačkim filozofima ovaj nedostatak pravilnog i svjesnog stava prema nepoznanicama ovakovrskih prinosa postaje sve očitiji, bez da se upuštamo na ovom mjestu u traganje za prvim općim smjernicama u djelovanju te svijesti o univerzalizmu filozofske misli u njezinim istočnim i zapadnim sastavnicama. Na tragu jednog stava Henryja Corbina, ostaje jedino da se nadamo da će ovo naše plediranje za uvođenje jedne tako plemenite discipline kao što je komparativna filozofija u curriculume naših filozofskih seminara moći barem pružiti skroman doprinos razvoju «metahistorijskog dijaloga» između predstavnika različitih filozofskih tradicija na Istoku i Zapadu, a čini se da je svijet danas, da se poslužim njegovim riječima, «za jednom posebnom vrstom filozofskog dijaloga u hitnoj potrebi»¹². Dakle, naša predominantna želja je da se otvori novi vidik na području komparativne filozofije, potaknuti uvjerenjem da ono što H. Corbin oslovljava «dijalogom u metapovijesti» predstavlja nešto odveć nužno za prevladavanje postojeće nevoljke situacije u svijetu, a ne samo kod nas u regionu, situacije koja prijete od označi kraj i rasap vrijednosti ukupne ljudske civilizacije i svih dosadašnjih postignuća i vrijednosti ljudskog roda. Jer, sve više narasta svijest o tome da u povijesti ljudskog roda nije postojao nijedan trenutak koji je imao potreba za uzajamnim razumijevanjem među narodima svijeta u tolikoj mjeri kao u ove naše dane¹³.

«Uzajamno razumijevanje» može se zazbiljiti ili barem shvatiti na višestruko različitim razinama života. Filozofska je razina jedna od najznačajnijih među njima, a njezina karakteristika razumijevanja jeste ta što ona, za razliku od drugih razina ljudskog zanimanja, koje su manje ili više tijesno povezane s aktualnim situacijama i postojećim uvjetima svijeta, priskrbljuje odgovarajući *locus* u kojemu bi se *uzajamno razumijevanje*, o kojemu je ovdje riječ, moglo zazbiljiti u formi metapovijesnog dijaloga. A metapovijesni dijalozi, metodološki popraćeni, smatramo, vjerojatno će se kristalizirati u

¹² Toshihiko Izutsu, *Sufizam i taoizam: komparativna studija ključnih filozofijskih pojmova*, s engleskog preveli E. Karić i R. Hafizović, Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1995., str. 5-6.

¹³ Vidjeti napose: *Philosophy East/Philosophy West: A Critical Comparison of Indian, Chinese, Islamic, and European Philosophy*, ed. Ben-Ami Scharfstein, Oxford University Press, 1978. Djelo izravno prodire u samu srčiku nepoznavanja i kulturne miopije koja je odvela mnoge da vjeruju da je filozofija kakvom je poznajemo danas ograničena isključivo na Zapad. Zapravo, ovo djelo predstavlja jedinstven pothvat na području komparativnih filozofskih razmatranja. Autori priloga su poseban naglasak stavili na kulturološke kontekste, a potom su ih kroz pojedinačne primjere kritički i analitički uspoređivali.

perenijalnoj filozofiji u najpotpunijem značenju tog pojma¹⁴. Jer, filozofsko usmjerenje ljudskog uma, bez obzira na starosnu dob, podneblje, naciju i to-me slično, u konačnici i u osnovi jest jedno.

Izučavanje komparativne filozofije na sveučilištima i filozofskim curriculumima: filozofski pluralizam vs. zapadnjačkog sljepila za nezapadnjačke filozofije

Već sredinom prošlog stoljeća komparativna filozofija, koja uključuje interkulturalne komparacije, izborila je respektabilan status discipline unutar filozofije, iako se nju i dalje počesto posmatra kao nedovoljno filozofičnu disciplinu, zapravo onu koja ne preseže historijat mišljenja različitih filozofskih modela. Međutim, napose u posljednjih deceniju ili dvije, problemi koje uključuje komparativna filozofija u sveučilišnim programima jesu neizbježivi sadržaji u dijelovima svijeta gdje su multikulturalna društva norma, a bosanskohercegovačko društvo, bez obzira na odnedavnu nagrđenost njegovog tradicionalnog milenijskog modela jedinstva u različitostima, jest upravo takav model. Iako posvema specifični po svojem kontekstu, zaključci komparativista posjeduju implikacije za svijet koji se naglo globalizira, stvarajući veće mogućnosti, te čak potrebu za interkulturalnom interakcijom.

Svijet postaje sve manji iz dana u dan i mi doista živimo jedno «spljošteno» vrijeme. Naravno, ovim nikako ne mislimo da će razlikovnosti kroz taj proces biti dokinute, ali u svijetu gdje globalizacija od planete Zemlje čini sve manje mjesto, raznolike kulture postaju sve više svjesne potrebe uzajamnog razumijevanja jedna druge. Internet i globalne komunikacije postaju jeftiniji i dostupniji kao način komunikacije. Ovi primjeri, između ostalih, ilustriraju taj trend globalizacije, dok se ona ekonomske provenijencije dešava bez i mimo našeg pristanka. Osobno sam uvjeren da bi filozofska razmatranja kod nas trebala iskoristiti prednost ovog trenda, te da bismo i sami morali aktivno participirati u komparativnom istraživačkom propitkivanju svjetskih tradicija, a napose i najnaročitiije istočnjačkog mišljenja. Nažalost,

¹⁴ Reza Davari Ardakani, «The shared quest between Islamic philosophy and modern phenomenology» u: *The Passions of the Soul in the Metamorphosis of Becoming (Islamic Philosophy and Occidental Phenomenology in Dialogue)*, ed. Anna-Teresa Tymieniecka, Kluwer Academic Publishers, 2003, str. 245.

izuzev svega dva semestra *Historije istočnih filozofija*¹⁵ na našem Odsjeku za filozofiju i sociologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, nije mi poznato da su ove ideje uprisutnjene u nekom od ovdašnjih postojećih filozofskih seminara, bilo dodiplomskog ili postdiplomskog studija. Jer, ukoliko se filozofija usredsređuje na razvitak ljudskog mišljenja, onda je ona i kritički pristup samoj sebi u vrijeme traganja za sve većom mudrošću i razumijevanjem. Po svojoj naravi, filozofija je konstantno propitkivanje same sebe kroz dopuštanje filozofima da uvedu što je više moguće perspektiva u raspravu. Zapravo, ako ispravno razumijevamo kazivanje P.T. Rajua («potreba da razumijemo nije više stvar puke intelektualne znatiželje, već opstanka»)¹⁶, onda bismo trebali propitkivati sve perspektive, a istočnjačka filozofija, između ostalih, jeste doista neizmjerljivo važna.

Međutim, projekt da se saberu sve ove informacije uistinu je zastrašujući, no ovo ne mora nužno da bude obeshrabrujući stav. Doista, nužna je silno velika sposobnost i suradnja kako bi ih se isporođivalo i ovim se sugerira da je filozofija više od jednog sustava mišljenja i da nas ona može potaknuti da budemo više otvoreni i da iznova promislimo naše najvlastitije svjetonazore. Međutim, moramo postaviti pitanje o tome što stoji nasuprot ovom projektu, ukoliko ne prežvakavanje već odavno prežvakanih filozofskih sadržaja iz kojih su bezdušnici iscijedili i posljednju kaplju životnih sokova. Zapravo, komparativna se filozofija u ovoj zemlji beskrajnih inspiracija, kakvom jeste Bosna i Hercegovina u svojoj predestiniranosti na usporedna razmatranja, mora posmatrati kao krupan timski projekt. Internet i globalne komunikacije danas omogućavaju da se brže i jednostavnije dođe u dosluh s ljudima i materijalima diljem globusa trenutačno i posve jeftino, a duboko vjerujem da nećemo morati još dugo čekati na uspostavu video-linkova u komunikaciji s prestižnim sveučilišnim centrima u svijetu. Ovo ima jednu dodatnu konzekvenciju: profesor je dobar profesor i predavač tek onda i u onoj mjeri u kojoj što više raskriva ovakovrsne sadržaje, a ne ukoliko ih taji pred svojim mlađim kolegama. Stoga naglasak i jeste na studentu, dakle proučavatelju, a ne *vice versa* u reformi visokog obrazovanja koja se zahtijeva bolonjskim procesom. Jednako tako, dobar profesor jest isključivo onaj koji će što više mlađih kolega izvesti da budu bolji od njega, ili barem jednako dobri kao što je on sam, a ne u kojoj mjeri će zapriječiti put njihovog znanstvenog razvitka i profiliranja.

¹⁵ Svojim dolaskom 1996. godine, kada sam naimenovan prvo za mlađeg suradnika, a potom i nastavnika na ovom predmetu, vjerujem da sam osobno doprinio razvitku ovih komparativnih propitkivanja raznolikih filozofskih tradicija, bilo kroz mnogobrojne prijevode prijeko nedostajućih tekstova, ili pak ništa manje brojne linkove s prestižnim sveučilišnim centrima u svijetu, te dovodenja istaknutih profesora s ovog područja istraživanja.

¹⁶ Vidjeti, P.T. Raju, *Introduction to Comparative Philosophy*, Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press, 1962.

Nadalje, stajalište da su istočnjačke filozofije zastarjele, besmislene i pomoćne, jeste ono koje možda proizlazi iz činjenice da je istovjetno stajalište dato općenito u pogledu religije. No, ne mogu se složiti da je ovo dostatna osnova da se s rezervom uzima jedinstveni model istočnjačkog mišljenja, jer ignoriranje istočnjačke filozofije ne može više imati opravdanje pred dosta silnom potrebom za naglašenijim prisustvom filozofskog pluralizma u curriculumima naših odsjeka za filozofiju. Ovaj prostor uporednih razmatranja ostaje otvoren za svakog novopridošlog koji je spreman kušati slasne plodove ovakovrsnih uporednih razmatranja, ali ujedno i prinostiti za tu duhovnu sofru (trpezu) koja se stere prvi put na ovakav način kod nas. Možda bismo pomalo mogli pogledati na već postojeće prinose Sveučilišta Hawaii i časopis koji izdaju (*Philosophy East and West: A Quarterly of Comparative Philosophy*)¹⁷. Isti već više od pola stoljeća nudi specijalističke studije i tekstove o azijskim filozofskim tradicijama i njihovom odnosu prema zapadnjačkoj misli. Urednik je profesor Roger T. Ames s Odsjeka za filozofiju, University of Hawai'i, i neizmerno smo sretni zbog uspostave kontakta s tim prestižnim sveučilišnim centrom, danas možda najistaknutijim u svijetu. Također, postoji i krajnje uspješan program postdiplomskih i doktorskih studija koji se fokusira na komparativnu i istočnjačku filozofiju na istoimenom sveučilištu s timom od dvadesetak istaknutih profesora i barem pedesetak tamošnjih doktoranata¹⁸.

Konačno, od sada već davne 1962., u najmanjem, filozofi nalik P.T. Rajuu primjećivali su preinake u modernom svijetu, a promjene su išle u pravcu globalizacije i upoznatosti s raznolikim kulturološkim obrascima. Dakako, ovo je dalo jedinstvenu priliku za aktivno nastavljanje programa iz komparativne filozofije, no prepreke poput jezičkih barijera i kompleksnih interkulturalnih ideja još uvijek optrjavaju. Međutim, jezička je barijera razriješena internetom, tim «novootkrivenim kontinentom», i onim što se čini da postaje sve više i više zajedničkim jezikom, tj. engleskim, kojemu neki mogu prigovoriti da je neokolonijalni po svojem duhu, te spočitnuti svašta nešto, no moramo priuipitati iste o tome što su bili svojedobno latinski, arapski jezik, sanskrit ili pak drugi jezici? Činjenica je da je engleski vodeći svjetski jezik, i to barem drugo stoljeće zaredom, i pred ovom činjenicom ne možemo više zatvarati oči, pogotovo ne nastojati da involviramo naše mlađe kolege u svađalaštvo oko jednog nam te istog zajedničkog jezika (bosansko/srpsko/hrvatskog), bez obzira kako ga različito i legitimno nazivali. Da, neka budu involvirani u svađalaštvo oko razlikovnosti koje su jamačno tamo manje uprisutnjene nego one, primjerice, između američkog i britanskog en-

¹⁷ Vidjeti web-site University of Hawai'i Pressa: <http://www.uhpress.hawaii.edu/journal/pew/index.html/>.

¹⁸ Vidjeti web-site ovog sveučilišta, te napose historijat Odsjeka za filozofiju.

gleskog, no neka o njima na krajnje poznanstvenjen način pišu i kazuju – na egleskom jeziku! Suprotno od njih mogu tražiti oni koji ne poznaju niti jedan strani jezik i koji bi rado da podijele svoj hendikep sa svakim novopridošlim, jer se uistinu osjećaju ugroženima, i to isključivo oni, a ne kultura, ili pak narod na koji se pozivaju.

Pa ipak, ono što u ovome tekstu nazivamo *svjetskom filozofijom* nije pojedinačna disciplina, niti način mišljenja. Ne postoji «jezgra», niti «središnja struja mišljenja». Ovo nisu varijacije na pojedini niz tema koje su iskazivane i o kojima se razmišljalo, primjerice na afrički, latinski, arapski, perzijski, ili anglo-američki način. Međutim, kako razumjeti ovakovrsne strategije? Odnosno, kako se možemo «postaviti u kožu drugih», tj. kako izaći iz začaranog kruga onog što većina nas vjeruje da je razumljiva, ali ne više opravdana etnocentrična stupica, tj. da se pređe iz jedne u drugu filozofiju i kulturu? Naravno, vrlo je jednostavno kazati pokušajte iznaći sličnosti, uvažavajući razlike, no kako možemo postići ovo bez izmišljanja sličnosti i zataškavanja razlikovnosti?

U pokušaju uvođenja komparativne filozofije jako je važno da ne gledamo prezrivo i s visine, ili te međuplanetarne perspektive, na različita učiteljstva zapadnjačke i istočnjačke filozofije. Naprimjer, ne možemo očekivati od oralne afričke i domaće američke tradicije da prođu isti stupanj i transformacije kao tri tisuće i više godina stare tradicije Kine i Indije¹⁹. Dakako, globalizacija nije niti proces u kojemu postajemo globalni na naš ili vaš način. Ona je prije svega proces u kojemu svako unosi najbolje od svojeg naslijeđa: filozofskog, teološkog, kulturološkog, civilizacijskog i svakog drugog postignuća, te je stoga pripadna svakoj od uključenih tradicija. Međutim, ono najvažnije što nikako ne smijemo smetnuti s uma jeste da dok smo zagledani u jednu od tih brojnih svjetskih tradicija ne dopustimo da nam neumitno sve druge perspektive, svi drugi horizonti mišljenja, izmaknu iz našeg vlastitog vidokruga.

Zaključno razmatranje

Možda ćemo sve ovo vidjeti kao dio postkolonijalne globalizacije mišljenja. Takovrsna svjetska perspektiva može dugoročno reducirati raznolikosti i biti usmjerena prema homogenizaciji kultura. Možda će predaniji čitatelj već po literaturi primijetiti da je ona zapadnjačke provenijencije prevladavajuća, kao i filozofske asocijacije na koje se pozivamo. Međutim, ovo i jeste razlog urgentne potrebe za uvođenjem ovog kolegija, ne kao jedne od

¹⁹ *From Africa to Zen: An Invitation to World Philosophy*, str. XI.

disciplina koje će se izučavati na postdiplomskom studiju iz filozofije, već kao podsjećanje svih nas na pluralitet bogatstva naslijeđa ljudskog roda. Što više, sam pluralni svijet intelektualne raznolikosti uvijek je sklon da uzvratiti rigidnim ortodoksijama (i što je moguće više u situacijama poput današnje, uz njezine interkulturalne susrete). Zbog ovoga će sam koncept filozofije u singularu, koji grubo govoreći ukazuje na metod, uvijek ostati bez predrasuda i pluralan.

I na kraju, u dokaz tome, svi smo uključeni u proces globalne ekonomije, geopolitike i planetarne ekologije. Odsad pa nadalje, prisiljeni smo misliti globalno, u širem i interkulturalnom promatranju, koje je daleko iznad onog što se tehnički ispravno smatra filozofijom od strane modernih profesionalnih filozofa.